

SHARQ MASH'ALI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
ilmiy-uslubiy, ma'rifiy jurnali

4
2024

*Ilmiy-uslubiy,
ma'naviy-ma'rifiy jurnal.
Ta'sischi:
O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
1992-yildan chiqa boshlagan
Jurnal O'zbekiston Respublikasi
Toshkent shahar matbuot va axborot boshqarmasi
ro'yxatidan qayta o'tgan
(№ 02-0055 26-sentyabr 2014-yil)*

Bosh muharrir:
G. RIXSIYEVA (prof., f.f.n.)

Tahrir hay'ati:
D. SAYFULLAYEV (prof., t.f.d.) (bosh muharrir o'rinbosari)
X. ALIMOVA (prof., f.f.d.) (mas'ul kotib)
A. MANNONOV (prof., f.f.d.)
Q. SODIQOV (prof., f.f.d.)
R. XODJAYEVA (prof., f.f.d.)
SH. SHOMUSAROV (prof., f.f.d.)
Q. OMONOV (prof., f.f.d.)
U. MUHIPOVA (prof., f.f.d.)
D. MUHIDDINOVA (f.f.d.)
X. HAMIDOV (f.f. bo'yicha PhD)
B. ABDUHALIMOV (prof., t.f.d.)
A. XODJAYEV (prof., t.f.d.)
M. IS'HOQOV (prof., t.f.d.)
X. FAYZIYEV (dos., t.f.n.)
D. XODJIMURATOVA (t.f. bo'yicha PhD)
SH. YOVQOCHEV (prof., s.f.d.)
N. ABDULLAYEV (dos., s.f.d.)
A. VAHOBOV (prof., i.f.d.)
R. ABDULLAYEV (prof., i.f.d.)
I. MAVLANOV (prof., i.f.d.)
R. BAHODIROV (prof., fal.f.d.)
E. IZZETOVA (prof., fal.f.d.)
A. SHONAZAROVA (AQSHning Kolumbiya univ. prof.)
G. GLIZON (AQSHning New Mexico univ. prof.)
ONO MASAKI (Yaponiyaning Tsukuba univ. prof.)
LI DJI IN (Koreya Respublikasining Xankuk chet tillar univ. prof.)
V. MESAMED (Isroilning Quddus univ. prof.)
A. GURER (Turkiyaning Anqara univ. prof.)
A. VOROBYEV (Rossiya Fanlar akademiyasi, Sharqshunoslik instituti katta ilmiy xodimi)
G. AVDA (Misr Arab Respublikasining Xelvon univ. prof.)
A. TOHIR (Misr Arab Respublikasining "Al-Hivar" siyosiy tadqiqotlar markazi direktori)
S. KURAYM (f.f. bo'yicha PhD)
H. BAYDEMIR (Turkiyaning Otaturk univ. prof.)

Nashrga tayyorlovchilar:
J. ISMOILOV, H. SULAYMONOVA
L. HAMDAMZODA,
G. HUSHNAZAROVA

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy
Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya va
tarix yo'nalishi bo'yicha ilmiy maqolalar chop
etiladigan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal original-maket asosida bosildi.
Sharq mash'ali, 2024 yil 4-son.
e-mail: nashriyot@tsuos.uz
web-site: www.tsuos.uz

Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

SHARQ MASH'ALI

ISSN 2010-9709

MUNDARIJA № 4, 2024-yil

Adabiyotshunoslik

Muhiddinova D. Zamonaviy arab va o'zbek yozuvchilari asarlarida qur'oniy qissa va rivoyatlarning badiiy talqini2
Turdiyeva O. Eronda hikoya janri taraqqiyotida Muhammad Ali Jamolzodaning o'rni7
Ashurova M. Xitoy adabiyotida esse janrining paydo bo'lishi va taraqqiyoti14
Yusupova D. Siyovush Kasroiylar she'riyatida Simurg' qushi talqini22
Umarova N. "Quyondar" qisqa romanida lakonizm va badiiy til xususiyatlari28
Jo'rayeva X. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi ...35

Tilshunoslik

Korayem S. Modern linguistic trends in language education42
Азимджанова Д., Абсаломова Н. Выражение гнева в персидском языке: лингвистический и культурологический анализ 54
Abubakirov J. "Gunki monogatari" badiiy til xususiyatlari va tipologiyasi64
Muxammadjonov A. "Arab tilida sinonimiya, uning leksik-semantik rivojlanish sabablari: klassik va zamonaviy yondashuvlar"71
Shukurov A. Arab tilidagi harbiy atamalarni tasniflashning o'ziga xos xususiyatlari81

Tarix

Xodjimuratova D. Eron davlat boshqaruvi tizimida diniy va dunyoviy institutlarning o'rni90
Taylaqov T. Falastinning demografik tarixi96

Tashqi siyosat

Худайбердиева С. Изучение пожилых людей в геронтологии и их типы 104
Kushanova Y. Markaziy Osiyo va Fransiya munosabatlari tadqiqotchilar nigohida 113
Sayfullayev N. Turkiya tashqi siyosati bo'yicha asosiy mafkuraviy yondashuvlar121
Xayrullayeva I. Hindiston ta'lim sohasida xotin-qizlar ishtiroki va ahamiyati (Uttar-pradesh shtati misolida) 129
Qalandarov O'. Eronning 1979-yildagi inqilobdan keyin Afg'oniston bilan savdo-iqtisodiy aloqalarining rivojlanishi 144

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 53-58. ص. – 1976. دمشق: منشورات إتحاد الكتاب العرب. (Jo'tj Salim. "Qadimgi tashnalik tarixi". Hikoyalar. – Damashq: Arab yozuvchilari uyushmasi nashriyoti. 1976. 53-58 betlar)
2. Мухтор О. Мухаббат ўлимдан кучли (Денгиз туби сахро қаърида). Роман. Т., F.Ғулом, 2012.
3. Мустақиллик даври адабиёти. Адабий-танқидий мақолалар, бадиалар. Т., F.Ғулом, 2006.
4. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. Т., Маънавият, 2000.
5. Ғарб фалсафаси. – Т.: Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти «Шарқ», 2004.
6. Хусайний А. Бадойиъу-с-санойиъ: Аруз вази ва бадий воситалар ҳақида. – Т.: F.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1981.
7. Куръони Карим.

ERONDA HIKOYA JANRI TARAQQIYOTIDA MUHAMMAD ALI JAMOLZODANING O'RNI

OYDIN TURDIYEVA

Dotsent, f.f.d., TDSHU

ORCID: 0000-0002-5202-1888

Annotatsiya. Maqola Eronda hikoya janri taraqqiyotida Muhammad Ali Jamolzodaning o'rni haqida. Shuningdek, maqolada ushbu janr kirib kelguniga qadar bo'lgan adabiy jarayonlar hamda ziddiyatlar ochib beriladi. Ma'lumki, XIX asr o'rtalariga qadar badiiy nasr pandnoma hikoyatlar, tarixiy-qahramonlik, fantastik asarlar, ertaklar shaklida ifodalab berilgan. Bu janrlarning ayrimlari hozirgi kungacha saqlanib qolgan va zamonaviy fors badiiy nasrining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Bir tomondan ming yillar mobaynida yaratilgan nasriy janrlar Eronda yangi hikoyanavislikning vujudga kelishida muhim omil hisoblanadi. O'rta asrlar adabiyoti syujetlari, obrazlari, iboralari, umuman badiiyati yangi davr hikoyanavisligi uchun tuganmas xazina sifatida xizmat qildi va xizmat qilib kelmoqda. Ikkinchi tomondan Eron adabiyotiga yangi tipdagi hikoya janrining kirib kelishi Yevropa adabiyotidan bo'lgan ta'sir bilan ham belgilanadi.

Mashrutiyyat (مشروطیت), ya'ni konstitutsion tuzum davrining oxirlari –1915-yildan so'ng an'ana va yangilanish to'g'risidagi bahs yanada keng quloch yoyib ketdi. Eronda adabiy o'zgarishlarga qarshi chiqib, qadim mumtoz uslubdan boshqa uslubda qalam tebratishni istamaganlar, yangicha uslubda yozishni tan olmagan adabiyot ahli juda ko'pchilikni tashkil etardi.

Bu davrda yangi tipdagi hikoyaning eng asosiy adabiy nazariyotchisi va targ'ibotchisidan yana biri Muhammad Ali Jamolzoda edi. Muhammad Ali Jamolzodaning 1922-yilda Berlinda "يکى بود و یکى نبود", ya'ni "Bor ekanda yo'q ekan" ilk hikoyalar to'plami chiqdi. Bu voqea yozuvchining yurti Eronda katta shov-shuvga sabab bo'ldi. Shu to'plami bilan u Eron adabiyotiga yangi janr – hikoyani olib kirdi. Uning nomi zamonaviy Eron adabiyotining asoschilaridan biri bo'lib tarixda qoldi. To'plamdan joy olgan hikoyalar satirik va yumoristik ruhda bo'lib, Jamolzoda xalq hayoti, urf-odatlarini, rasm- rusumlarini ko'rsata oldi, o'tkir siyosiy mavzularni qalamga ola bildi.

Kalit so'zlar: Eron, hikoya, mashrutiyyat, Muhammad Ali Jamolzoda, adabiy tanqid, adabiy jarayonlar.

Аннотация. Статья посвящена роли Мухаммеда Али Джамаalzода в развитии жанра рассказа в Иране. В статье также раскрываются литературные процессы. Известно, что до середины XIX века художественная проза выражалась в виде рассказов, историко-героических, фантастических произведений, сказок. Некоторые из этих жанров сохранились до наших дней и оказали большое влияние на формирование современной персидской художественной прозы. С одной стороны, прозаические жанры, создававшиеся на протяжении тысячелетий, являются важным фактором появления нового стиля

повествования в Иране. Сюжеты, образы, фразы, в целом художественность средневековой литературы служили и продолжают служить неисчерпаемым сокровищем для повествования новой эпохи. С другой стороны, появление в иранской литературе нового типа повествовательного жанра обусловлено также влиянием европейской литературы.

После конституционного периода (مشروئیت), то есть в 1915 году, дебаты о традициях и обновлении получили более широкое распространение. Было много литераторов, которые выступали против литературных изменений и не хотели писать в стиле, отличном от старого классического стиля, и не признавали новый стиль письма в Иране.

В этот период одним из главных теоретиков литературы и сторонников нового типа повествования был Мухаммед Али Джамалзаде. Первый сборник рассказов Мухаммеда Али Джамалзаде “یکی و یکی نبود” (“Йеки буд ва йеки набуд”) был опубликован в Берлине в 1922 году. Это событие вызвало большой резонанс в стране писателя, Иране. Этим сборником он ввел в иранскую литературу новый жанр - рассказ. Его имя вошло в историю как одного из основоположников современной иранской литературы. Рассказы, вошедшие в сборник, сатиричны и юмористичны по духу, и Джамалзаде сумел показать жизнь людей, обычаи, обряды, а также написать на острые политические темы.

Ключевые слова: Иран, рассказ, конституционный период, Мухаммед Али Джамалзаде, литературная критика, литературные процессы.

Annotation. The article is about the role of Muhammad Ali Jamalzadeh in the development of the narrative genre in Iran. The article also reveals the literary processes and conflicts before the introduction of this genre. It is known that until the middle of the 19th century, artistic prose was expressed in the form of penname (books on ethics) stories, historical-heroic, fantastic works, fairy tales. Some of these genres have survived to this day and had a great influence on the formation of modern Persian artistic prose. On the one hand, prose genres created over thousands of years are an important factor in the emergence of new storytelling in Iran. Plots, images, phrases, in general, artistry of medieval literature served and continue to serve as an inexhaustible treasure for the storytelling of the new era. On the other hand, the introduction of a new type of narrative genre into Iranian literature is determined also by the influence of European literature.

After Mashrūtiyyat (مشروئیت), that is, the end of the period of the constitutional system in 1915, the debate on tradition and renewal became more widespread. There were many literary people who opposed the literary changes and did not want to write in a style other than the old classical style, and did not recognize the new style of writing in Iran.

During this period, one of the main literary theoreticians and advocates of the new type of story was Muhammad Ali Jamalzadeh. Muhammad Ali Jamalzadeh's first collection of stories, “یکی نبود و یکی بود” (Yeki bud wa yeki nabud), i.e. “Once upon a time” was published in Berlin in 1922. This event caused a great uproar in the writer's country, Iran. With this collection, he introduced a new genre into Iranian literature - the story. His name went down in history as one of the founders of modern Iranian literature. The stories included in the collection are satirical and humorous in spirit, and Jamalzadeh was able to show people's life, customs, rituals, and write sharp political topics.

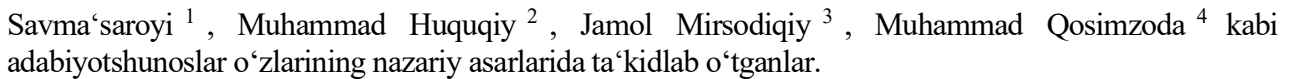
Keywords: Iran, short story, mashrutiyyat, Muhammad Ali Jamalzade, literary criticism, literary processes.

KIRISH. XIX asr o'rtalariga qadar badiiy nasr pandnoma hikoyatlar, tarixiy-qahramonlik, fantastik asarlar, ertaklar shaklida ifodalab berilgan. Bu janrlarning ayrimlari hozirgi kungacha saqlanib qolgan va zamonaviy fors badiiy nasrining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Ming yillar mobaynida yaratilgan nasriy janrlar Eronda yangi hikoyanavislikning vujudga kelishida muhim omil hisoblanadi. O'rta asrlar adabiyoti syujetlari, obrazlari, iboralari, umuman badiiyati yangi davr hikoyanavisligi uchun tuganmas xazina sifatida xizmat qildi va xizmat qilib kelmoqda.

Eron adabiyotiga yangi tipdagi hikoya janrining kirib kelishi Yevropa adabiyotidan bo'lgan ta'sir bilan ham belgilanadi. Buni Eron olimlari doktor Hamid Abdullohiyon¹, G'ulomrizo Murodiy

¹ دكتور حميد عبد اللاهيان. کارنامه نثر معاصر تهران. 2000

Ammo Eronda mana shunday o'zgarishlarga qarshi chiqib, qadim mumtoz uslubdan boshqa uslubda qalam tebratishni istamaganlar, yangicha uslubda yozishni tan olmagan adabiyot ahli ham juda ko'pchilikni tashkil etardi.

M.Bahorning fikricha, qadimgi va mumtoz adabiy merosga suyanib, yangilanishni asta-sekinlik bilan tadrijiy amalga oshirish kerak edi. Rufʼat esa adabiy inqilob tarafdori edi. Bahor: “Yangilikka asta-sekinlik va yumshoqlik bilan yondoshish kerak, biz hali jadidlik boltasi bilan oʻtgan adiblarimiz va shoir bobolarimizning tarixiy imoratini buzishga jurʼat qila olmaymiz. Biz hozircha imoratning baʼzi joylarini taʼmirlab, yonida yangi devor va ustunlari bor baland binolar qurish bilan mashgʻulmiz”, – desa, Taqiy Rufʼat: “Yangilik inqilobdek gap, inqilobni ommaning koʻziga doriga oʻxshab “tomchilab” tomizish mumkin emas...shoir va adib “bajaruvchi” emas, “boshqaruvchi” ekanini tushuninglar...oqimga qarshi suzinglar...erta uchun yozinglar...Bugun koʻrib turganingizdek, Saʼdiy ham bizga javob bera olmaydi. Saʼdiyning tobuti sizning beshigingizni boʻgʻadi! XIII asr XX asr ustidan hukmrondir. Lekin oʻsha qadimiy asr sizga aytadi: “Kim kelgan boʻlsa yangi imorat qurgandur...” Saʼdiy oʻz davrida koʻrsata olgandek oʻz davringizda hech boʻlmasa istiqlol va yangilikni koʻrsating. Oʻtgan 700 yilning doirasida qolib ketmanglar...”, – deb javob beradi.⁸

⁸ Доктор Мухаммадризо Рӯзбех. Хозирги замон Эрон шеърятӣ: “янги шеър”нинг тарихий таҳлили. Сино//2009 йил. Ёз-Күз-Киш 34-35-36. 47-с.

Ruf'at ko'plab adiblar, hamfikrlarining yordami bilan adabiyot maydoniga kurashga chiqdi va jamiyat ehtiyojlariga asoslanib adabiyotni yangicha qabul qilish shaklini, konstitutsion inqilobidek (1905-1911-yillarda bo'lib o'tgan) adabiy inqilob qilish kerakligini muhokamaga qo'ydi. Ruf'at "Doneshkade", ya'ni "Fakultet" jurnalining a'zolari, an'ana tarafdorlari bo'lgan adiblar bilan adabiy yangilanish haqidagi suhbatda shunday deydi: "Biz, Sa'diy yashagan asrda mavjud bo'lmagan narsalarga ehtiyojimiz bor. Biz, Sa'diy hatto tasavvur qilishga ojiz bo'lgan milliy va siyosiy qarama-qarshi jarayonlar ta'siri ostida qolganmiz... Aziz birodarlar, biz adabiy inqilobning eng og'ir damlarini boshdan o'tkaz-yapmiz...Biz xohlayotgan narsa adabiyot olamida, ya'nikim, fikr va san'at olamida yangilanish asrini vujudga keltirish bilan barobar. Ko'hna va eski, ammo hukmron adabiy holatni ag'darib, uning o'rniga hukmronligi shu paytgacha mavjud bo'lmagan yangi bir holatni o'rnataylikki, bizning va hamfikrlarimizning g'alabamizga aylansin."¹

T.Ruf'at fransuz va turk adabiyotidan ta'sirlangan holda, yangi avlod ehtiyojlariga javob bera oladigan yangicha adabiyotning talabgori edi. Yangi fikrlar yaratuvchi va his-tuyg'ularni yangicha tarannum etuvchi eng yangi adabiy shakllar haqida o'ylay boshlaydi. Zero "Jahon doimiy yangilanish, o'zgarishdadir va dunyoviy o'zgarishlar bilan hamqadam bo'lish kerak", degan edi u "Doneshkade" jurnaliga bergan intervyusida. Ruf'at o'z e'tiborini o'sha davrda tez yangilanayotgan adabiy shakl, til, uslubga qaratdi. Taqiy Ruf'at Eron adabiy tanqidining yetakchi vakillaridan biri edi.

Bu davrda yangi tipdagi hikoyaning eng asosiy adabiy nazariyotchisi va targ'ibotchisidan yana biri Muhammad Ali Jamolzoda edi. Jamolzoda ham Ruf'at kabi fors adabiyoti islohini yangi adabiy turlar, yangi janrlarni qo'llashga bog'liq deb bildi: "Bugungi Eron adabiyotini rivojlantirishning eng to'g'ri yo'li shu mamlakat olim-u fuzalolari...adabiyotning barcha turlarida nasrdan tortib nazmgacha va xususan nasrda, ko'plab mamlakatlar adabiyotining bugungi kun oynasiga aylanib ulgurgan hikoya ustida ishlashlari va oddiy xalq iboralari va so'zlarini adabiy tilga kiritishlari kerak. Toki bizning adabiyotimiz ham sekin-asta o'z shukhi va dovrug'iga ega bo'lib, qadimiy adabiyotimiz kabi har bir Eronlikning g'ururu iftixoriga aylansin."²

Muhammad Ali Jamolzoda nasrnavislikda yangilanishni targ'ib qilar ekan, eng avvalo Erondagi adabiy qoloqlikka e'tiborini qaratib shunday deydi: "Taraqqiyot silsilasini qo'lga kiritgan barcha rivojlangan mamlakatlarda sodda va oddiy hammabop uslub boshqa uslublarni yengib chiqqan... Yozuvchilar hamisha bozor va ko'chalardagi odamlarning oddiy va keng tarqalgan tilini go'zal ibora va ifodalar bilan adabiy libosga burkab, san'atkorona nafosat bilan qog'ozga tushirayotgan bir paytda, baxtga qarshi, bizning Eronimizda avvalgi ajdodlarimizning uslubidan sal chetga chiqishni adabiyotning tanazzuliga sabab deb bilishadi. Umuman butun dunyoga mashhur Eron siyosiy istibdodining mohiyati adabiyot sohasida ham ko'zga tashlanadi, ya'ni yozuvchi shaxsi qo'lga qalam olar ekan bilimdon, o'qimishli odamlar guruhinigina nazarda tutadi, boshqalarga umuman ahamiyat bermaydi..."³

NATIJALAR. Albatta bu fidokor adiblarning urinishlari zoye ketmadi. Sekin-astalik bilan bo'lsa-da, tilda ham, shaklda ham, uslubda ham olg'a siljishlar ko'zga tashlana boshladi.

XIX asrning birinchi choragida hukmronlik qilgan Eron shohi Fathali Shohning (1794-1834) vorisi – ovro'palashtirish tarafdori Abbos Mirzo davridan boshlab nashrchilik, gazetalar chiqarila boshladi. Xohlovchilar Yevropa davlatlarida ta'lim olishga yuborildilar.

Eronda va mamlakat tashqarisida forscha gazeta va jumallarnig paydo bo'lishi bilan nasriy janrga qiziqish sezilarli darajada o'sdi. Garchi Eron jamoatchiligi tomonidan vaqtli matbuot sahifalarini bezab

¹حسن میر عابدینی. صد سال داتان نویسی ایران. جلد اول و دوم با تجدید نظر کلی. تهران 2004 ص76

² صد سال داتان نویسی ایران. جلد اول و دوم با تجدید نظر کلی. حسن میر عابدینی. تهران 2004/ ص78

³ صد سال داتان نویسی ایران. جلد اول و دوم با تجدید نظر کلی. حسن میر عابدینی. تهران ص77

turgan she'rlar avvalgidek sevilib qabul qilinayotgan bo'lsa-da, gazetalar betlarining asosiy qismini nasr egallay boshladi. "Gazetalarning har bir sonida she'riy shaklda ifodalashning umuman ilojisi bo'lmagan mamlakatdagi ichki vaziyat, xorijiy siyosiy, iqtisodiy va madaniyat yangiliklari haqida ma'lumotlar chop etilishi kerak edi. Gazeta va jurnallarda oddiy hikoyalar, kichik ocherklar va hatto feletonlar paydo bo'la boshladi."¹

Konstitutsion davrdan keyingi yillardan to 1921-yilning oxirlarigacha adabiy matbuotning gullab-yashnagan yillari bo'lib, asosiy e'tibor bahs-munozaralar va adabiy anjumanlar tashkil qilishga qaratildi. "Bahor" (1910), "Kove" (1916), "Doneshkade" (1916), "Armo'g'on" (1918) kabi jurnallar bu davrda nashr etib kelingan jurnallar jumlasidandir. Bu jurnallarda mumtoz adabiyot namunalari tahlili va Yevropa asarlarining tarjimalari nashr etilardi. Bu jurnallarning muntazam nashr etilishi adabiy jarayonlar rivojiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Adabiy didni shakllantirishda, jahon adabiyoti bilan tanishtirishda bu jurnallarning roli katta bo'ldi.

Hikoyaning kirib kelishiga bo'lgan oxirgi "qadam" tarixiy romanlarning yozilishi bo'ldi. Muhammad Tohir Mirzo Aleksandr Dyumaning asarlarini tarjima qilishi bilan tarixiy romanlar yozilishiga yo'l ochib berdi. A.Tolibov, Mirzo Malkumxon, Mirzo Og'oxon Kermoniy kabi Eronning qadimiy tarixi bilan yaqindan tanish bo'lgan ma'rifatparvar yozuvchilar Qojorlar hukmronligining so'nggi yillarida, Eron har jihatdan eng og'ir sharoitni boshidan kechirayotgan bir paytda o'z asarlarida Ahamoniylar, Sosoniylar davri haqida yozdilar. Bunday asarlar xalq tomonidan juda iliq kutib olinar, asosan jurnal va gazetalarda nashr qilinib, o'z mualliflariga shuhrat keltirardi. Ular sodda tili, his-tuyg'uli, romantik sarguzashtlarga boy syujeti bilan endigina gazeta bilan oshno bo'lgan o'quvchi uchun o'ziga xos joziba kasb etardi.

Hikoya janrining Eronga kirib kelishida yuqorida nomlari zikr etilgan to'rt turdagi asarlar tagzamin bo'lib xizmat qildilar.

Ilk hikoyalar tarixiy romanlardan keyinroq, birinchi ijtimoiy romanlardan sal oldinroq nashr etila boshladi. Umuman olganda, 1920-yillarning boshi Eron zamonaviy adabiyotining turli ko'rinishlarining namoyon bo'lishini aniqlab bergan yillar bo'ldi. Hasan Mirobidiniy aytganidek: "Ba'zi davrlar tarixiy hodisalar va tarixiy dialektika isbotiga bog'liq bo'ladi. Bunday davrlarni tarix javharining birlashuv nuqtalaridan deb bilmoq kerak."² Darhaqiqat, 1920-yillarning boshi mana shunday birlashuv nuqtalaridan hisoblanadi. Aynan shu davrda ilk ijtimoiy roman (Mushfiq Kozimiyning "تهران مخوف" – "Qo'rqinchli Tehron"), yangi drama (Hasan Muqaddam asari "جعفرخان از فرنگ آمده" – "Ja'farxon Fransiyadan qaytdi"), yangi she'r (Nimo Yushijning "افسانه" – "Afsona") va ilk hikoyalar to'plami (Muhammad Ali Jamolzodaning "یکی بود و یکی نبود" – "Bor ekanda yo'q ekan") birin-ketin adabiyot maydonida paydo bo'la boshladi. Bular bir tomondan konstitutsion davrining ijtimoiy-madaniy harakatlari ta'siri bo'lsa, ikkinchi tomondan keyingi adabiy izlanishlar uchun yo'l boshlovchi vazifasini ham o'tadi. Ammo so'zlashuv tilidagi an'anaviy qotib qolgan iboralar va zarbulmasallar, maqol-matallarga bo'lgan katta e'tibor ilk hikoyalarda ulardan haddan ziyod iste'foda qilishga olib keldi. "Bor ekanda yo'q ekan" to'plamida Jamolzoda ma'lum ma'noda hikoya qolipida maqol va hikmatlarni jamlash, ularni saqlash uchun bir vosita sifatida foydalanganligini tan oladi.

Muhammad Ali Jamolzodaning 1922-yilda Berlinda "یکی بود و یکی نبود", ya'ni "Bor ekanda yo'q ekan" ilk hikoyalar to'plami chiqdi. Bu voqea yozuvchining yurti Eronda katta shov-shuvga sabab

¹ Комиссаров Д.С. Пути развития новой и новейшей персидской литературы.–М.1982. стр. 84.

² صد سال داتان نویسی ایران. جلد اول و دوم با تجدید نظر کلی. حسن میر عابدینی. تهران 2004

bo'ldi.¹ Shu to'plami bilan u Eron adabiyotiga yangi janr – hikoyani olib kirdi. Uning nomi zamonaviy Eron adabiyotining asoschilaridan biri bo'lib tarixda qoldi. To'plamdan joy olgan hikoyalar satirik va yumoristik ruhda bo'lib, Jamolzoda xalq hayoti, urf-odatlarini, rasm- rusumlarini ko'rsata oldi, o'tkir siyosiy mavzularni qalamga ola bildi.²

Muhammad Huquqiy o'zining “Eron adabiyoti tarixi va zamonaviy adabiyotiga nazar” asarida Eronda hikoyaning asoschisi Sayid Muhammad Ali Jamolzoda ekanligini ta'kidlab shunday deydi: “Eronda hikoyaning asoschisi Jamolzoda bo'lib, olti hikoyani o'z ichiga olgan “Bor ekanda yo'q ekan” (1914-1921 yillar oralig'ida yozilgan) to'plamini yozgan va xalq orasida katta shov-shuvga sabab bo'lgan.³ Adabiyotshunos G'ulomrizo Murodiy Savma'saroyi ham Jamolzodani hikoya janrining kirib kelishida yo'l boshchi sanab, bu haqda shunday degan: “Bor ekanda yo'q ekan...” jumlasini bilan fors adabiyoti tarixida eng muhim adabiy voqea ro'y berdi.⁴

Muhammad Qosimzoda o'z asari “Eron zamonaviy yozuvchilari” asarining muqaddimasida hikoya janri Eronga g'arbdan kirib kelganini ta'kidlab, shunday deydi: “Hikoya shunday turki bizga g'arbdan kirib kelgan. Yuz yillik yoki sal kamroq tarixga ega... Eronliklar hikoya janri bilan tanishganlarida uning qadimiy hikoyatlar bilan o'xshashligi bois juda yaxshi kutib oldilar”⁵.

Oddiy xalq orasida qadimiy hikoyatlar juda mashhur bo'lgan. Ayniqsa Avfiy, Sa'diy, Ubayd Zokoni, Jomiyning hikoyatlarini alohida ko'rsatib o'tish joizdir. Bizga ma'lumki, “hikoyat sharq va janubiy sharqiy Osiyo xalqlarining adabiy termini. Har qanday she'riy va nasriy asarni, ko'pincha voqeband asarni anglatadi. Tor ma'noda esa muallifi yo'q yozma nasriy epos.”⁶

Balki hikoyalarda qadimiy hikoyatlar an'analari bilan o'xshash bo'lganligi uchun ham sal oldinroq tarixiy roman bilan oshno bo'lgan Eronliklar Jamolzodaning hikoyalarini Abdurahim Tolibov va Zaynalobidin Marog'ayning romanlaridanda ko'ra ancha iliq kutib oldilar. Jamolzodaning hikoyalari qahramonlari odatda oddiy, besavod, to'pori xalq vakillaridir. Hikoyalarining tili ham ba'zan so'zlashuv uslubida, ba'zida esa mashhur iboralar va maqollar bilan yo'g'rilgan. M. Huquqiy Jamolzodaning uslubiga alohida e'tibor berib yozadi: “Ba'zi yozuvchilar uning hikoyalari tilini haddan tashqari xalq tilida, so'zlashuv uslubida yozilganlikda, didsizlikda aybladilar. Boshqa bir guruh yozuvchilar esa vaziyatni, qahramonlarni qanday bo'lsa shunday, xalq tilida bayon qilganini yoqlab, uning uslubini qo'llab-quvvatladilar.”⁷

Rus sharqshunosi K.I.Chaykin ham aynan “Bor ekanda yo'q ekan” to'plami fors nasrining yangi yodgorligi sifatida yangi realistik maktabning boshlanishini ekanligini e'tirof etib shunday degan edi: “...va nihoyat Eron adabiyoti ming yillar mobaynida mistik oliy kuchlar pardasiga o'ralgan, balandparvoz she'riy uslub, behisob qoliplangan gullar, bulbullar va kapalaklar bilan xayrlashishga hamda real voqelik bilan yuzma-yuz kelishga qaror qildi”⁸.

Shu tarzda fors adabiyotida yangi tipdagi hikoya janri vujudga keldi hamda xalq og'zaki ijodi, qadimgi va mumtoz fors adabiy merosi, yevropa va boshqa adabiyoti rivojlangan mintaqalar yutuqlari uyg'unlashtirgan holda shakllanib bordi.

¹ Унинг бу илк тўплами Эронда – Техроннинг марказий майдонида омма олдида аксилинкилобчилар томонидан гулханга ташланди ва айнан шу “жазо” китобнинг машхур бўлиб кетишига хизмат қилди.

² جمالزاده. یکی بود و یکی نبود. برلین. چاپخانه کاویانی. 1339 (1960).

³ حقوقی محمد، مروری بر تاریخ ادب و ادبیات امروز ایران. ص 45.

⁴ Фуломризо Муродий Савмаъсаройи “Эрон ҳикоянавислиги тарихига бир назар”// Сино 2011.41-42- сонлар. 69-бет

⁵ محمد قاسمزاده. داستان نویسان معاصر ایران. تهران 2004 ص 9

⁶ Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Т. 2005. 11-том, 331-6

⁷ حقوقی محمد، مروری بر تاریخ ادب و ادبیات امروز ایران ص 46

⁸ Чайкин К. Краткий очерк новейшей персидской литературы.-М.:1928. С.144-145

XULOSA. Yuqorida bildirilgan fikrlardan xulosa qiladigan bo'lsak, fors adabiyotida hikoya janrining qaror topishida bir tomondan Eron xalqining boy adabiy merosi, ikkinchi tomondan Yevropa, Amerika va rus adabiyotining ta'siri katta bo'lgan. Xususan o'sha davrlarda Eron nasriga ta'sir etgan eng buyuk xorij yozuvchilaridan Mishel Zevago, Aleksandr Dyuma, Gyote, Anatol Frans, Viktor Gyugo, Aleksandr Pushkin, Charlz Dikkins, Onore Balzak, Dostoyevskiylar nomini keltirib o'tishimiz mumkin.

Albatta hikoya paydo bo'lganining ilk yillarida adib va adabiyotshunoslar diqqatini, e'tiborini tortmadi. "Bor ekanda yo'q ekan"ning muqaddimasidan olingan quyidagi jumla Jamolzodaning xijolatidan darak beradi: "Bu yozganlarimni jiddiy tatabbular, mashg'ulotlardan olgan ko'ngilochar g'oyalar hamda bugungi kun oddiy va iste'moldagi fors tili namunalariga qo'l urib yozdim." U yozganlarini hech qayerda hikoya deb nomlamaydi. Bu jihat hikoyaning mustaqil adabiy janr sifatida, mumtoz adabiy matnlar ustida ilmiy izlanishlar olib borish avjiga chiqqan yillarda qanchalik e'tiborsiz bo'lganligidan dalolat beradi. O'z davrining yetuk adibi Sodiqlik Hidoyat esa hikoyanavislikka bo'lgan e'tiborsizlikni kinoya bilan, hazilomuz shaklda shunday bayon etadi: "Yozuvchilik chegarasi ijod ibtidosidan boshlab mana shu to'rt mavzu – 1) ilmiy tadqiqot; 2) tarix; 3) tarjima va 4) axloq (didaktik asarlarni nazarda tutgan) bilan chegaralangan va agar biror kimsa mana shu to'rt mavzudan tashqari biror so'z desa va o'zini yozuvchi atasa unday kimsani la'natlamoq kerak."¹

Biroq bu holat hikoyanavislikning rivojlanishiga to'sqinlik qila olmadi. Ijodkor yozuvchilar tezkor va hozirjavob hikoya janriga qo'l urib, ajoyib hikoyalarni armug'on eta boshladilar. Hikoya tilining go'zalligi, latofati va soddaligi bilan esa o'z ixlosmandlarini topa bordi. Hikoyanavislik, adabiy shakllarni o'zgartirishdan tashqari, asar tilini soddalashtirishda ham munosib ta'sir ko'rsatdi. Yozgan asari xalq hayoti oynasi bo'lishini istagan yozuvchi o'z maqsadini xalq tushunadigan tilda yozishga intilishdan boshqa vosita orqali bayon eta olmas edi ham.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. (Mirzo Jaloliddin Humo'iy *Isfahoniy*. Eron adabiyoti tarixi. Tabriz. 1930) آقا میرزا جلال الدین همایی اصفهانی. تاریخ ادبیات ایران. تبریز. 1309
2. (Said Nafisiy. Eron adabiyotining muhtasar tarixi. Fors mamlakatining rasmiy solnomasi. 1932-1953) سعید نفیسی. تاریخ مختصر ادبیات ایران. سالنامه رسمی مملکتی پارس. 1311-1332
3. (Said Nafisiy. Zamonaviy fors nasrining shoh asarlari. Tehron. 1953.) سعید نفیسی. شاهکارهای نثر فارسی معاصر. تهران. 1332
4. (Rashid Yosemiy. Zamonaviy adabiyot. Tehron 1937) رشید یاسمی. ادبیات معاصر. تهران 1316
5. (Muhammad Huquqiy. Eron adabiyoti tarixi va zamonaviy adabiyotiga bir nazar. Tehron 1998.) 6. 1377 تهران. نثر، ۱، امروز ایران ت بیاد و دب ایخ تار بر مروزی، حقوقی محمد حسن
7. (Hasan Mirobidiniy. Eron nasrchiligining yuz yili. 1-2-tomlar. Qayta to'ldirilgan nashr. Tehron 2004) میر عابدینی. صد سال داتان نویسی ایران. جلد اول و دوم با تجدید نظر کلی. تهران 1383
8. (Jamol Mirsodiqiy. Nasriy adabiyot. Qissa. Romans. Hikoya va roman. Tehron 1997) جمال میر صادقی. ادبیات داستانی. قصه. رمانس. داستان کوتاه. رمان. تهران 1376
9. (Doktor Hamid Abdullohiyon. Zamonaviy nasr solnomasi. Tehron 2000) دکتر حمید عبد اللاهیون. کارنامه نثر معاصر. تهران 2000

